

LIMBA SARDĂ

Face parte din domeniul italo-romanice.

Este vorbită de aproximativ 1.200.000 de vorbitori numai în insula Sardinia. Sarda este considerată cea mai arhaică limbă romanică, cea mai apropiată de latină; constituie o lume lingvistică aparte, între România orientală și cea occidentală.

Se pare că relieful muntos și poziția geografică și poziția izolată au contribuit la menținerea caracterului arhaic al limbii.

Insula a fost locuită din cele mai vechi timpuri până în neolitic de populații neindoeuropene, probabil de origine libică, asemănătoare cu cele din Africa de Nord. Din mileniul al doilea î.e.n. datează celebrele *nuraghe* (construcții megalitice). Se pare că apoi a venit o migrație de iberici, posibili fenicieni care locuiau în Peninsula Iberică.

Pliniu II menționează pe corsicani și pe baleari printre populațiile din Sardinia preromană.

Este posibil să fi existat și colonii etrusce și grecești pe litoral. În confruntările dintre cartaginezi și etrusci, Sardinia revine cartaginezilor, care o stăpânesc din secolul al III-lea î.e.n. Cartaginezii au adus sclavi libieni pentru agricultură, iar populația bastinată s-a refugiat în munți.

Cartaginezii stăpânesc insula între 537 și 238 î.e.n., când, în urma primului război punic, Sardinia devine provincie romană și rămâne provincie romană până în 455 e.n., când este cucerită de vandali.

Ocupația vandală durează un secol, în 552 fiind înlocuită doar pentru un an de cea ostrogotă.

Insula este controlată apoi de bizantini. Vandalii și apoi bizantinii leagă administrativ și ecleziastic Sardinia de provincia latină din Africa. Se pare că latina din Sardinia va dobândi multe trăsături asemănătoare cu latina din Africa de Nord, mai ales când imigrează nord-africani romanizați (printre ei și toți episcopii diocезelor africane).

În secolul al VIII-lea și al XI-lea suferă numeroase incursiuni arabe.

După înfrângerea arabilor de către pisani și genovezi, Pisa și Genova influențează tot mai puternic și Sardinia din punct de vedere administrativ, comercial și politic, mai ales partea de nord a insulei.

Nordul, depopulat de mormoni și de invazii barbare, va fi repopulat începând cu secolul al XVI-lea (și până în secolul al XVIII-lea) cu populație venită din Corsica.

În regiunea Sassari se așează tot din secolul al XVI-lea, pisani și genovezi, aducând cu ei un dialect cu reminiscențe toscane și liguri.

În sudul insulei este influențat de ocupația pisana din Evul Mediu, dar primește și multe influențe siciliene.

În 1327 Sardinia devine parte integrantă a monarhiei spaniole și va rămâne așa timp de patru secole, până în 1714, când este cedată casei din Austria. În 1718 revine regelui Siciliei, Vittorio Amedeo al II-lea. De atunci a făcut parte din provinciile casei de Savoia și din viața Italiei.

Din secolul al XI-lea și până în secolul al XVI-lea, sarda a fost folosită în administrație, în redactarea textelor administrative și juridice. *Carta de logu*, corpul de legi sarde promulgat de Eleonora de Arborea în 1359 reprezintă „cântecul de lebadă” al limbii sarde. Tradiția redactării *condaghi*-lor în sarda și a altor documente continuă până la sfârșitul secolului al XV-lea, când

catalana devine limba oficiala. Apoi a fost impusa ca limba administrativa si de cultura catalana, iar mai tarziu spaniola (pana in 1734). Spaniola s-a mai folosit in documente pana in 1824.

Dupa ce Sardinia intra in stapanirea casei de Savoia, italiana devine limba oficiala a insulei si incepe procesul de „italienizare”.

Sarda a ramas in exclusivitate limba poporului, iar acesta a pastrat, in anumite limite, vechea koiné. Pastoritul, a fost principala ocupatie a populatiei insulei a permis mentinerea unei relative unitatii a limbii.

Structura dialectala a limbi sarde

1.) In nord se vorbesc dialectele *galluric* (in regiunea Gallura) si *sassaric* (in orasul Sassari). Este grupul cel mai italianizat. Dialectul *galluric* are mari asemanari cu dialectele corsicane, iar cel *sassaric* are multe asemanari in primul rand cu dialectul genovez al limbii italiene.

2.) a. Dialectul *logudurez* considerat si *sarda-tip*, se vorbeste in centrul insulei si are multe graiuri. Prezinta numeroase tresaturi extrem de conservatoare, este cel mai apropiat de latina dintre toate idiomurile romanice.

In cadrul ariei *logudureze* exista unele graiuri bine distincte, cum ar fii cel *nuorez* (din localitate Nuoro, sarda *Nugoro*) si cel din localitatea *Bitti*.

b. Dialectul *campidanez*, vorbit in sudul insulei. Este cel mai unitar. Si el a suferit o influenta de tip toscan, fiind sub influenta *Pisei*; in acelasi timp a suferit insa si influente *siciliene*.

Trasaturi tipologice

Fonetica

Vocalismul

1. Absenta diftongarii romanice spontane sau conditionate (=port., cat., occ., ≠sp., fr., it., rom.)

PĚDE > *pede*

FĚRRU > *ferru*

BŎNU > *bonu*

PŎRTA > *porta*

2. Diftongul primar AU se reduce (in *logudureza*) la *a*, in orice pozitie.

LAURU > *laru*

AUGUSTUS > *agustu*

PAUSARE > *pasare* „a se odihni”

AUT > *a* (particula interogativa)

PAUCU > *pagu*

Face exceptie un singur cuvânt *càule* < CAULIS

3. In *nuoreza*, daca diftongul latin AU e urmat de R, se consonantizeaza U > B, rezultand secventa –*abr-*

AURA > *abra*

TAURUS > *trabu*

LAURUS > *labru*

4. Mentinerea vocalelor finale neaccentuat. Se pastreaza –U din latina (=dial. it. merid.); se pastreaza si –O (cu exceptia dialectului nordic *galluric* –*sassaric*).

SOCRUS > *Socru*

HORTUS > *ortu*

PANE(M) > *pane*

MULIERE(M)> *muzere*

Consonantismul

1. Surdele intervocalice se sonorizeaza si se spirantizeaza in logudureza, campidaneza si in gallureza, dar se mentin in graiurile centrale din Nuoro si Bitti. Sonorizarea si spirantizarea se produc si in cazuri de fonetica sintactica:

FILIU > *fizu* „*fiu*” su *vizu*”*fiul*”

NEPOTE > *logud. nebode, nuor. nepote*

IPSA PIRA > *logud. sa bira, nuor. sa pira*”*para*”

2. -D- cade in logudureza si se mentine in faza [ḍ] in Bitti.

CODA > *logud. koa, Bitti coḍa*

3. Grupul –CT- se transforma in geminata –tt-(=it.):

NOCTE > *notte*

DIRECTU > *dirette*

4. Geminata-LL- se transforma in cacuminala (retroflexa)-dd-ca si in dialectele italiene meridionale:

BELLU > *beddu*

5. R- initial dezvolta o vocala protetica a-, e- sau i-(=gasc., engad., arom.).

arriku/erriku”*bogat*”*fata de it. ricco*

6. Semiconsoana J ramane intacta in pozitie initiala sau mediana/sau evolueaza la z:

JOCARE > *jocare/zocare*

JUBILARE > *jubilare/zubilare*

JANUA > *janna* „*poarta*”

7. S impurum dezvolta o vocala protetica i-(cf. sp., port., fr., cat., ≠ it., rom).

SCIRE > *iskire*

STARE > *istare*

SPLENE > *isprene*”*fierē*”

8. In pozitie initiala C+E, I si C+I isi pastreaza valoare velara in logudureza. Acelasi lucru se intampla si cu G+E, I, G+I:

CINQUE > *kimbe*

CRESCERE > *ceskere*”*a creste*”

PISCE > *piske*”*peste*”

SUGERE > *sughere* „*a sugē*”

GEMERE > *ghemere* „*a geme*”

GENERU > *gheneru*

9. PL, BL, CL, GL, FL, initiale si mediane nu s-au palatalizat; lichida si-a schimbat ulterior locul de articulare si a devenit –r-(cf. port.)

PLUS > *prus*

PLANGERE > *pranghere*

FLORE > *frore*

10. L+I > dz/ts in logudureza

FILIU > *fidzu, fizu*

MULIERE > *mudzere/muzere*

11.B-si V- (<U)in pozitie initiala se confunda (in afara de Bitti)

VACCA>*bacca*

VINU>*binu*

BOVE>*boe*

12.In logodureza QU + A in pozitie initiala devine b(cf.rom.),iar in pozitie mediana QU + A si GU+ A se sonorizeaza la b sau geminat.

AQUA>*abba*

QUATTUOR>*battor*

Acelasi lucru se intampla si cu QU,GU+E.

SANGUEN>*samben*

INGUINA>*imbena*

Morfosintaxa.

1.Formare plurarului cu marca *s* (=Romania occidentala;≠it.,rom.)

rosas,panes,muzeres,manos

2.Articolul hotarat sard continua pe IPSE (devenit IPSU(S),IPSA).Formele sale sunt *su,sa*,pl. *sos,sas* Campidaneza are o singura forma de plural *is*.

3.Sarda este singura limba romanica ce pastreaza neutrele latine terminate in –US:

CAMPUS>*tempus*

CORPUS>*corpus*

Pluralul acestor substantivelor neutre aste in –os:*tempos,corpos*.

4.Se pastreaza si resturi ale desinentei neutre –ORA>-ora

fructora-fructe,roade

5.Comparatia adjectivelor se face cu PLUS>*prus*

6.Comparativul de inferioritate se formeaza ca in romana,albaneza,it. Meridionala cu „mai putin”:*prus pagu*(PLUS PAUCU).

7.Comparativele supletive latine MAIOR si MINOR se folosesc cu valoare de pozitiv:*su prus minore* „cel mai mic”.

8.Sistemul deictic este ternar si continua pe ISTE,IPSE si ILLE intarite de ECCU:*custe,custa,cusse,cussa,culla,cullu,cuddu,cudda*.

9.*Cuyu ,cuya* sunt conservatoare ca pronumele interogative in genitiv

A cuiu este custa manu?” A cui e aceasta mana?”

10.Conjugarea a II- a latina s-a contopit cu conjugarea a III-a,in favoarea celei de-a II-a.

TENERE>*logud.ténnere*

11.Caracterul conservator al desinentelor verbale,foarte aproape de latina.

CANTO>*canto*

CANTAS>*cantas*

CANTAT>*cantat*

CANTAMUS>*cantamus*

CANTATIS>*cantades*

CANTANT>*cantant*

12.Desinenta verbului la persoana aII-a este –s .

13.Viitorul se formeaza analitic cu auxiliarele *abere/àere, andare si dèppere/debbere*.

14.Imperativul negativ se exprima cu ajutorul conjunctivului prezent.In dialectul galluric-sassaric imperativul negativ este format cu infinitivul si provine din italiana.

15. Existenta in nuoreza a particulelor pronominale *nde* (<INDE) (*corespund it.ne*) si a variantei – *nke* (<HINC).

Prima se poate folosi si la inceputul frazei, a doua este enclitica.

nonke tuccamus it. „ce ne andiamo”

16. Gerunziu este un mod nepersonal foarte utilizat, uneori la fel ca in romana.

17. Complementul direct nume de persoana este precedat pe prepozitia *a*.

Pregande a Deus „rugandu-l pe Dumnezeu”

18. Sufixul –ARIUS, –ARIA > logud. –*ardzu*, campid. –*arġu* (este concurat de it. –*aio* > *ayu*, –*aia*): *macellaiu* si *malinardzu* ”morar”.

Lexicul

Vocabularul sard este foarte conservator si ilustreaza foarte bine contributia diferitelor straturi.

Elemente punice: tsikkina ”marar”, *tsippini* „rosmarin”, *mittsa* ”izvor”. Toponimele *Tháros*, *Bithia*.

Elemente grecesti sunt in general comune cu cele din dialectele italiene meridionale si provin din Magana Graecia.

Lexicul latin

Unele cuvinte mostenite din latina sunt specifice numai sardei:

ACINA ”bob de strgure” > logud. *agina* „strugure”

CUSTODIRE „a pazi” > logud. *kustodire* ”a ascunde”

INTERMIN > camp. *interi* ”intre timp”

Unele cuvinte latine au suferit modificari semantice, de obicei restrangeri e sens:

CREATIONE „creatie” > *kriaone* ”copil”

IMPERIUM „imperiu” > *imperiu* „treburi”

Sarda are unele asemanari cu romana, ambele limbi pastrand cuvinte latine disparute in alte arii:

SCIRE > *iskire*

PERTUNDERE > *pertungere*

VITRICUS > *bidrigu*

Alaturi de romana, la asemanare cu sarda participa in unele cazuri si albaneza (cu elemente latine)

ADMISSARIUS > *AMMESARDZU*

Au patruns si *cuvinte bizantine*, multe referitoare la administratie, justitie, biserica: *curatoare* (magistrat judiciar si administrativ), *kondake* (registru juridic in perioada medievala) *vethilica* (biserica).

Influenta araba este slab reprezentata si a fost mediata de spaniola, catalana sau siciliana: *assussena* (*crin*) *arraris* (*sef de echipaj la pescuit*).

Elemente spaniole si catalane sunt diferite repartizate in dialectele sarde. Graiurile sarde nordice si centrale pastreaza cuvantul spaniol, cele sudice pe cel spaniol.

Se pare ca inca din secolul I e.n. a existat in Sardinia si o comunitate de evrei; dovada o constituie denumirea sarda a zilei de vineri – *kenabura*. <lat. *CENA PURA* „*mancare curata pura*”; aceasta era denumirea pe care o dadeau evreii din Africa zilei de vineri cand pregateau mancarea pentru sambata, ziua lor sfanta.

Primele documente

Sarda este limba romanica cu cele mai numeroase texte vechi toate cu caracter juridic si administrativ.Cele mai cunoscute sunt asa- numitele *condaghi*,documente care atesta negocieri juridice si registrele in care se pastrau aceste acte.

Faptul ca s-a scris atat de mult limba vulgara si nu in latina ar putea fi dovada ca latina era deja slab cunoascuta in acea perioada.C.Tagliavini observa ca din cele mai vechi timpuri in Sardinia s-a format astfel o limba vulgara „ilustra”,bazata pe logodureza.

Cateva condaghi vechisi originale sunt:Condache de la manastirea San Pietro di Silki,Condaghe de la manastirea San Nicola di Trullas,Condaghe de la S.Maria di Bonarcado.

Fragment din Condaghe di San Pietro di Silki

„Ego prebiteru Petru Iscarpis ki pornio in ecustu condake de sanct Petru di Silki pro Elene de Funtana ki fuit ankilla di Sanctu Petru di silki e Ileuтила a Ilarga Janne de Monte,e fekerun 1111 fiios,a Maria,et a Gauini,et a Justa at a Caterini.Essende su fetu fattu,teninde corona de iudike Barusone,cun donnos de Janne de Monte,cun Furatu de Seuin,et ccun Comita de Gunale...”

„Eu preotul Petru Iscarpis fac acest condaghe la San Pietro di Silki pentru Elena de Funtana, care a fost slujnica a manastirii San Pietro di Silki si a luat-o prin rapire Giovanni de Monte, si au fact patru fii: Maria si Gavino si Giusta si Caterina.Fiind facuti copiii m-am judecat prin judele Barusone cu stapanii lui Giovanni de Monte,cu Furatu de Sevin si cu Gomita de Gunale”.

BIBLIOGRAFIE:

Livescu Michaela „Elemente de lingvistica romanica”
Editura Universitaria Craiova 2003.